Ruta dels Ibers

AUSETANS
JULIÀ GUILLAMON
EL CASOL DE PUIGCASTELLET **FOLGUEROLES**
L'ESQUERDA **RODA DE TER**
EL TURÓ DEL MONTGRÒS **EL BRULL**

CERETANS / LACETANS
DANIEL ROMANÍ
EL CASTELLOT **BOLVIR**
EL COGULLÓ **SALLENT**

ILERCAVONS
CARLES COLS
LA MOLETA DEL REMEI **ALCANAR**
EL CASTELLET DE BANYOLES **TIVISSA**
COLL DEL MORO **GANDESA**
SANT MIQUEL **VINEBRE**

ILERGETS
ANNA SÀEZ
LA FORTALESA DELS VILARS **ARBECA**
EL MOLÍ D'ESPÍGOL **TORNABOUS**
ELS ESTINCLELLS **VERDÚ**

INDIGETS
JACINTO ANTON
ULLASTRET **ULLASTRET**
CASTELL **PALAMÓS**
SANT SEBASTIÀ DE LA GUARDA **PALAFRUGELL**
PUIG DE CASTELLET **LLORET DE MAR**

LAIETANS
JOSÉ ÁNGEL MONTAÑÉS
PUIG CASTELLAR **SANTA COLOMA DE GRAMENET**
CA N'OLIVER **CERDANYOLA DEL VALLÈS**
PUIG DEL CASTELL **CÀNOVES I SAMALÚS**

CESSETANS
IGNACIO OROVIO
DARRÓ **VILANOVA I LA GELTRÚ**
LA CIUTADELLA **CALAFELL**
LA FONT DE LA CANYA **AVINYONET DEL PENEDÈS**
OLÈRDOLA **OLÈRDOLA**

Històries ibèriques Teniu a les mans uns textos que us traslladaran a la vida dels nostres avantpassats ara fa més de 2.300 anys. Descobrireu una civilització, la dels ibers, que va ser protagonista d'un dels fets que van canviar la història, les lluites entre cartaginesos i romans pel control del comerç a la Mediterrània. Els ibers foren els seus aliats o enemics, però sempre una peça clau. Llegiu, llegiu...

Julià Guillamon és escriptor i columnista de *La Vanguardia*, on publica les seves cròniques amb pinzellades d'ironia i d'humor. En aquesta ocasió, s'interroga sobre el poble iber d'Osona, els ausetans, i en reconstrueix la vida quotidiana.

ISBN 978-84-393-9644-4

Museu d'Arqueologia de Catalunya

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

HISTÒRIES IBÈRIQUES

AUSETANS

JULIÀ GUILLAMON

Què són tots aquests rocs? Per què es va construir aquesta muralla? Per a què es feia servir? Com era la gent que s'hi estava, aquí dalt, tan lluny del món? La imaginació va descabdellant històries i, si és la imaginació de Verdaguer, el resultat és un poema èpic i un clàssic de la literatura.

EL CASOL DE PUIGCASTELLET
FOLGUEROLES
L'ESQUERDA
RODA DE TER
EL TURÓ DEL MONTGRÒS
EL BRULL

Ruta dels Ibers

El món iber no era una cultura homogènia, estava constituïda per un munt de pobles que es distribuïen al llarg del litoral des del Llenguadoc fins a Andalusia, cadascun amb les seves especificitats. Amb aquestes guies hem volgut explicar tot un seguit d'històries ibèriques dels pobles que habitaven Catalunya, de la mà d'un seguit de periodistes de diversos mitjans de la nostra premsa escrita. Es pretén, amb aquesta proposta, accedir a un públic extens que tingui curiositat per aquesta gran civilització autòctona que va dominar tot el llevant peninsular abans de l'arribada del romans. I es vol fer amb una informació seriosa, però també amena, plantejada com si fossin petis relats publicats en els diaris en els quals treballen els autors. En conjunt són set guies (una per a cada poble iber de Catalunya de què tenim representació a la Ruta, excepte els ceretans i lacetans, que comparteixen guia). La Ruta dels Ibers també és una xarxa col·laborativa vinculada al Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Josep Manuel Rueda Torres
Director del Museu d'Arqueologia de Catalunya

Foto portada:
Arracada, final del segle III - principis del segle II aC.
Bronze amb làmina d'or.
El Casol de Puigcastellet, Folgueroles (Osona).

PTMEEN

Els ausetans eren els pobles ibèrics del territori de la Plana de Vic i les serres circumdants. Van aixecar poblats fortificats en llocs alts molts estratègics. La seva capital, Ausa, va ser assetjada pels romans. A la batalla van morir dotze mil ausetans, segons els historiadors llatins. A l'actualitat queden restes de la fortificació del Montgròs al Brull, el Casol de Puigcastellet a Folgueroles i L'Esquerda a Roda de Ter.

L'ENIGMA TITUS LIVI

«Des del país del ilergets, Escipió es va dirigir al territori dels ausetans, a prop de l'Ebre. Els ausetans també eren aliats dels cartaginesos. Després de posar setge a la seva ciutat, Ausa ibèrica, va sorprendre

Titus Livi

els lacetans amb una emboscada, en el moment que es disposaven a entrar a la ciutat, de nit, per ajudar els seus veïns. Hi va haver més de dotze mil morts i els romans els van desposseir de les armes. Gairebé tots els supervivents van marxar cap a les seves cases. Els assetjats van tenir com a única defensa l'hivern, que perjudicava els assetjadors. El setge va durar més de trenta dies. Al llarg d'aquest temps gairebé en cap

moment no hi va haver menys de quatre peus de neu, que va cobrir els aparells de guerra dels romans de tal manera, que amb la neu sola n'hi va haver prou per protegir-los contra els focs que alguna vegada els llençava l'enemic.»

Espasa de ferro forjat. Segle III aC.
Jaciment ibèric de l'Esquerda.

Acabeu de llegir una versió molt lliure d'un fragment famosíssim del llibre XXI de *Ab Urbe Condita* de l'historiador romà Titus Livi (59 aC - 17 dC). L'autor d'aquesta guia, escriptor, li ha volgut treure el to una mica estantís de la traducció filològica, perquè el lector vagi de dret a la substància d'aquest episodi crucial de la història antiga de Catalunya. Gneu Corneli Escipió Calb (265 – 211 aC) —que cal no confondre amb el seu germà Publi Corneli Escipió, uns anys més jove— va arribar a Empúries el 218 aC, va pactar amb els caps locals, i va escombrar els cartaginesos, que ocupaven bona part del territori actual del nostre país: del Pirineu fins a l'Ebre. Cartaginesos i romans es van esbatussar set anys seguits. Asdrúbal comptava amb l'ajut dels pobles de l'interior, els ilergets, als quals es van afegir els ausetans. Titus Livi explica que Gneu Escipió va assetjar la capital ilergeta, Atanagrum. Quan els va haver enllestit va sortir en busca dels ausetans i va posar setge a l'Ausa ibèrica que n'era la capital. Del mateix fet va eliminar la resistència dels lacetans, el poble ibèric que ocupava el territori del Solsonès.

On era l'Ausa ibèrica?

A partir d'aquest fragment es poden fer diverses conjectures. Que Gneu Escipió no va tenir gaire miraments mentre va durar la lluita contra els aliats de Cartago, però que, un cop vençuts, es va mostrar magnànim i va permetre que tornessin a casa. Podem imaginar un món d'enteses i aliances, ara amb l'un, ara amb l'altre: els ausetans, els ilergetes i els lacetans miraven d'aprofitar els pactes al seu favor. Podem concloure que, en contra de la imatge que molts tenim al cap —campanyes estiuenques, dies llargs, soldats que passen calor— també es lluitava a l'hivern i de nit. Finalment, podem comprovar que el canvi climàtic és una evidència: al llarg dels trenta dies que va durar el setge d'Ausa, hi va haver sempre quatre peus de neu. Ara, a la plana de Vic, molts hiverns, no hi cau ni una volva.

On era Atanagrum, la capital dels ilergetes? No era Lleida (que apareix en els documents antics amb el nom d'Ilerda). Els estudiosos pensen que pot ser Sanaüja, a l'alta Sagarra. I Ausa ibèrica? Era Vic? Com és que era tan difícil d'atacar Vic, si és a la plana? Com s'ho devien fer els ausetans per a defensar-se de les tropes de Gneu Escipió, ben preparades i equipades amb màquines de guerra? Només amb fred, glaç i algun foc que els llençaven de tant en tant? Anem a pams.

PRIMERA ETAPA: EL CASOL DE PUIGCASTELLET, A FOLGUEROLES

Verdaguer i un tou de pedres

«Ciutat, cinglera, Atlàntida i atlants d'una gorjada
devora, llot i escumes, balenes i aucellam,
i en remolí terrible d'infern, la torrentada
de pobles i garrigues, vaixells i pedregam.

S'hi inferna regolfada la tempestat feixuga,
i el torb amb qui es batia per l'aigua a rebolcons;
si torna a obrir la boca lo monstre, el mar s'eixuga,
i sols hi haurà per dar-li los astres a crostons.»

Vet aquí dues quartetes de *L'Atlàntida* de Verdaguer: un moment èpic on es parla d'una ciutat, d'una cinglera, d'un remolí que ho engoleix tot, d'una tempesta que eixuga el mar i que amenaça a menjar-se els astres com si fossin crostons de pa.

Proveu de llegir-lo en el petit turó on s'aixequen les ruïnes del Casol de Puigcastellet. Potser hi tindreu una mena d'il·luminació. Verdaguer, el poeta de Catalunya. *L'Atlàntida*, el gran poema que relliga el món antic i el món modern, la mitologia i la història, la grandesa colossal del *pedregam* i el *torb* (el vent pirinenc, impetuós, que aixeca i arremolina la neu) i el món casolà, familiar, dels *rebolcons* i els *crostons de pa,* del noi de Folgueroles que jugava al carrer i a les eres, com fins fa quatre dècades, feien tots els nens.

Quantes tones de pedra hi ha a L'Atlàntida? Quants carreus han sortit d'aquesta pedrera immensa que és *El Canigó*? Aleshores podem imaginar una escena i pintar-la com un gravat romàntic, o descriure-la, com un poema biogràfic del jove Verdaguer: en una de les seves eixides pels voltants de Folgueroles, troba un apilonament de pedres dalt d'un turó. S'hi asseu, cansat de la pujada, les calces de vellut, recolza el cap a la mà, el colze damunt la cama. I així, ensomniat davant la grandesa de les ruïnes antigues, sent la presència de mons inventats, palaus coberts pel mar color d'aiguamarina, moros mil·lenaris, fades que leviten en una carrossa daurada damunt dels cims i les valls, mentre el fill del Comte Tallaferro, com un hippy escabellat, toca la lira.

Pany de la muralla del Casol de Puigcastellet.
Gravat de J. M. Xiró per *L'Atlàntida* de Jacint Verdaguer, 1906.

Què són tots aquests rocs? Per què es va construir aquesta muralla? Per a què es feia servir? Com era la gent que s'hi estava, aquí dalt, tan lluny del món? La imaginació va descabdellant històries i, si és la imaginació de Verdaguer, el resultat és un poema èpic i un clàssic de la literatura.

Muralles i carreteres

Sabem, és clar, que aquesta escena que hem imaginat no va existir mai. Jacint Verdaguer i Santaló va néixer a Folgueroles, el 17 de maig de 1845. El 1855 ja estudiava al Seminari de Vic. El 1863 va anar a viure a un mas a Calldetenes. Havia començat a escriure poesies líriques: poesies *d'un fadrí de muntanya* plenes de roselles, com mocadors vermells. Faltaven gairebé cent anys perquè un grup d'afeccionats i excursionistes vinculats al Museu Episcopal de Vic identifiquessin les ruïnes de Puigcastellet com una construcció ibèrica i s'hi fessin les primeres excavacions.

Un tronc d'alzina tallat a l'interior de la fortalesa.

Al terra hi ha una gespa baixa tapada amb fulles de roure que, a prop d'on hi ha els arbres —uns roures joves— fan una catifa lleugera i elegant. Al mig hi ha el gran amuntegament de pedres del Casol. Quan hi devien pujar els bosquerols i els excursionistes, abans del 1960 que es va *descobrir,* no devia ser pas així: ja es veu que els arbres es volen menjar la muntanya. Si no s'hi artigués, d'aquí a quatre dies, tornaria estar tot colgat de verd. En una de les parets veig un tronc serrat arran de terra, que sembla una soca d'alzina vella, una soca d'aquelles alzines que fan la vida impossible als arqueòlegs, perquè fiquen les arrels entre els rocs d'una paret o d'una muralla, fan ballar les peces, les mouen de lloc, com si fossin dents mal fixades, i ho acaben rebentant tot.

Fem un exercici d'imaginació retrospectiva. Fa cinquanta anys: el turó és tot ple d'alzines i roures. No són uns arbres gaire grans, perquè hi ha molta pedra i poca terra, i han de viure a les escletxes. Entrem a dins del tou d'arbres, de quatre grapes, com els senglars, i hi trobem la paret antiga, abandonada en la penombra. Quina impressió. Fa cent anys els bosquerols hi devien venir a fer llenya o a tallar fusta per fer carbó, i potser era una muntanya pelada, com quan es va construir el Casol. El paisatge canvia, la història canvia, res no és per sempre ni s'atura mai.

Ara mateix el Casol ja no és una fortificació: és un jaciment. On s'acaba la carretera hi ha, aturada amb les portes obertes, la furgoneta del guarda de l'Espai Natural de les Guilleries-Savassona que ens hi ha acompanyat. Hem pujat a Folgueroles amb Albert Planas, que és el dissenyador d'aquesta guia. Quin món

de somni. Fa dos mil anys els ausetans i els romans s'estomacaven per aquests rodals, i ara un periodista de Barcelona (però amb un peu a la comarca de la Selva, perquè té casa a Arbúcies) puja a fer un reportatge amb un jeep. La muntanya forma part d'un Parc Natural, la construcció és una etapa d'una ruta dels ibers que el Museu d'Arqueologia de Catalunya vol animar amb una nova col·lecció de guies. D'altres hi pujaran caminant, amb bastons, o corrents, amb una samarreta llampant i una cinta al cap.

Cotxes i carreteres: costa fer-se el càrrec de com és realment el territori que trepitgem (o, més ben dit, que aixafen les rodes del nostre cotxe). En el cas del Casol de Puigcastellet: un dels primers relleus d'un seguit de turons que separen la Plana de Vic de les Guilleries. D'una banda, el bosc. De l'altra, la cinglera que s'obre damunt la plana. Ara el bosc encercla les ruïnes. Quan en aquesta fortificació hi vivien, hi vigilaven o s'hi preparaven per lluitar, la muntanya devia estar desembarassada i neta de dalt a baix. Per això la van fer, aquesta muralla: per poder veure bé els moviments dels qui entraven o sortien de la plana. Als peus del Casol de Puigcastellet, on ara serpentegen les carreteres, com els nervis de la carn, hi havia passat el camí Ral, que venia des d'Empúries, Roses i l'Escala. Quan trobes una clapa despullada, d'una alzina morta o d'un roure que ha perdut una branca, apareix una vista impressionant, del Pirineu nevat, si és hivern, o sec i gris, com si fossin les muntanyes de la lluna, si fa calor i bon temps. Faig una fotografia amb zoom del Pedraforca amb una mica de neu.

Fortificació de barrera

Estem tan acostumats als castells, amb les seves muralles que els envolten, que formen diferents recintes entorn de la torre de l'homenatge, el pati d'armes i el palau, que costa imaginar que hi pugui haver fortificacions que no responen a aquest esquema. L'hem vist reproduït mil vegades en rondalles, en pel·lícules, en jocs de fer castells amb peces de plàstic i, saltant els segles, arriba fins a les palissades dels jocs de *sol-*

dats i indios de quan érem petits. Sempre un recinte rodó, tancat: una ciutat, un poble o un campament. Però no és l'únic model de fortificació, ni el més antic. Els ibèrics en feien servir un altre: la fortificació de barrera. Un moment: Com pot ser una fortificació una paret pelada? Què fortifica si no tanca res? Segur que no hi falta un tros? Potser hi havia unes altres parets com el Casol, que acabaven d'encerclar el turó…

La muralla del Casol de Puigcatellet i, al fons, la torre.

Tornem allà on érem: al territori. Al sentit del territori, que hem perdut amb tants viatges i tants cotxes. Som al segle III aC. Construir una muralla és molt laboriós i complicat, amb la tecnologia que hi ha a l'abast. Cal traginar amunt de la muntanya grans pedrotes, anar-les dipositant les unes sobre les altres, consolidar la paret perquè no caigui. És una feinada colossal. Cal economitzar esforços. En primer lloc, mirarem de construir la nostra fortalesa en un turó pedregós. D'aquesta manera, les pedres del turó, que anirem modelant segons la nostra conveniència, seran la matèria primera del nostre castell. No és gens estrany, això: quantes vegades hem vist cases de pagès calçades damunt les pedres de la muntanya, construccions en les quals no se sap on acaba l'acció de la natura i on comença la mà de l'home? En el cas del Casol, a més, hi va haver una pedrera, que es pot visitar en el camí de pujada, que comença en la carretera de Vic a Vilanova de Sau. Necessitaven molta pedra i van

Les filades de pedra, escairada per una banda.

trobar una bona veta: pedres amunt, cap al turó, i homes a esllomar-se.

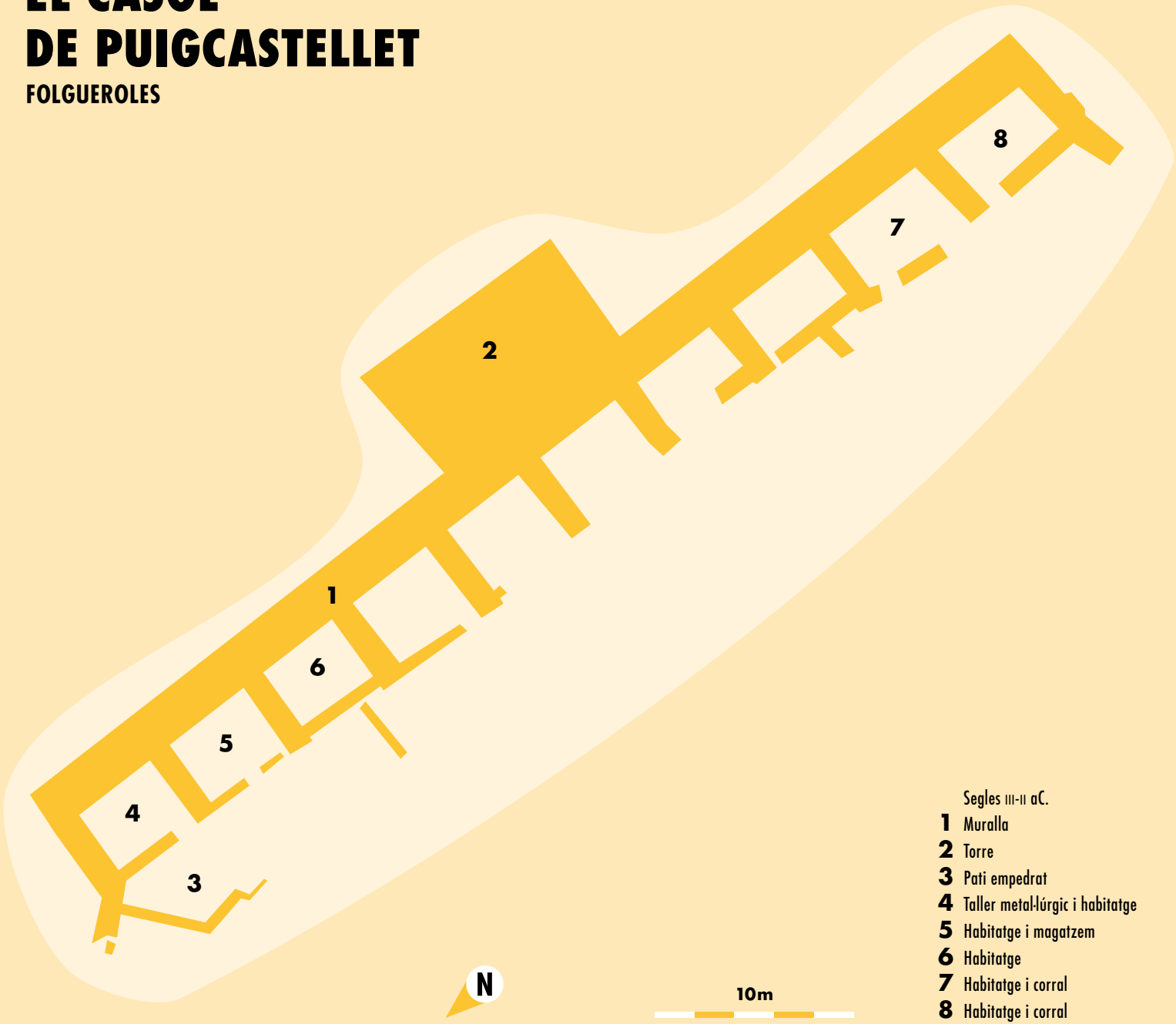
Hi ha una manera molt senzilla de no haver de construir una muralla rodona, que encercli la nostra fortalesa: triar un indret que sigui inaccessible per un o més dels costats perquè, com en el cas del Casol de Puigcastellet, estigui al costat d'una cinglera. Els nostres enemics no podran pujar pels cingles, hauran de venir per la part plana. En aquest indret construirem un gran barratge, perquè no puguin passar. Si volen

EL Casol de Puigcastellet
Folgueroles

EL CASOL DE PUIGCASTELLET

FOLGUEROLES

Segles III-II aC.

1 Muralla
2 Torre
3 Pati empedrat
4 Taller metal·lúrgic i habitatge
5 Habitatge i magatzem
6 Habitatge
7 Habitatge i corral
8 Habitatge i corral

entrar a la fortalesa hauran d'atacar els extrems, on s'acaba el barratge. El possible atac es pot produir només per dos llocs, a banda i banda de la gran mola de pedra. Aquí és on entra l'estratègia militar. Sabem per on ens atacaran per allí: cal preparar una bona defensa. Al Casol de Puigcastellet, a banda i banda de la muralla hi havia dos braços de pedra que devien arribar a tocar de la cinglera. En aquests braços hi havia les portes, protegides pel cos de guàrdia.

Amb aquesta idea ja podem passar a prendre mides: el pany de muralla fa seixanta-quatre metres, gairebé seixanta-cinc, amb una amplada de dos metres i mig: una muralla massissa i sòlida. Està construïda amb pedra calcària: lloses planes, primes, força regulars, i col·locades totalment en sec, sense cap ciment. Per la cara vista, els blocs de pedra han estat treballats, escairats per fer la paret llisa. Hi ha tot de pedres petites i mitjanes que ajuden a fer les juntures i que ajuden a aguantar la construcció, que fa una sensació notable d'immobilitat i de pes. Les filades són horitzontals, bastant irregulars. Per encaixar la primera filada han treballat la pedra natural, fent-hi tot d'osques. Davant d'aquesta mena de construccions sempre et venen al cap les parets de pedra seca i les barraques de pastor que trobes pels camps i muntanyes. És evident que hi ha una continuïtat entre les parets ibèriques i la manera de construir dels pagesos de fa cent-vint o cent-cinquanta anys.

A mi, aquesta paret del Casol de Puigcastellet em fa pensar en la manera de fer piles de llenya de les àvies d'Arbúcies, quan arribava el mes de setembre i encara no havia començat el canvi climàtic, la gent de seguida feia foc a terra per cuinar i per escalfar-se. Anaven fent filades de tronc d'alzina i treballaven les juntures amb fustes i troncs petits. Anaves retirant tions per llençar-los a la llar i la pila no s'esllavissava fins al final, quan se n'havia desfet l'estructura i només quedaven quatre troncs. Era una construcció solidíssima, d'una severitat i d'una saviesa impressionants que evoquen èpoques arcanes.

Ja tenim la muralla. Les restes arriben a fer un metre i vuitanta-dos centímetres d'alçada. En els extrems, on hi ha els braços que arriben fins a la cinglera, que és on s'ha perdut més pedra, a penes arriba a fer seixanta centímetres. Segur que era molt més alta. Un element principalíssim de la fortalesa és la torre (12,2 metres de llarg, 6,3 metres d'ample), amb un talús per fer-la encara més forta. Està situada la part central de la muralla, amb els blocs de pedra més grans, i amb uns angles ben escairats i ajustats. Com que és massissa per dins hem de pensar que s'hi pujava per fora, per unes estructures de fusta voladisses.

Les petites pompeies

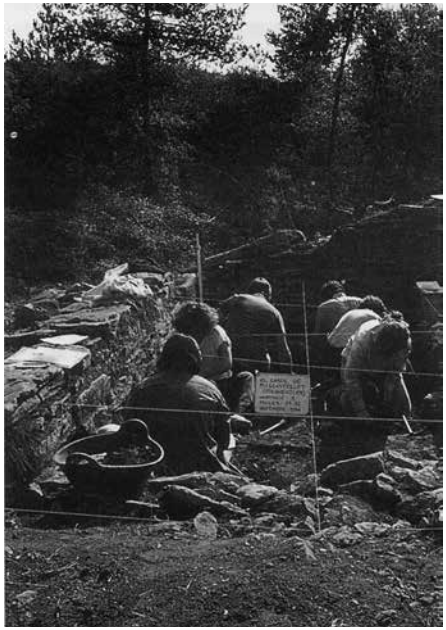
L'altre element que destaca de la construcció són deu habitacions, totes més o menys de la mateixa mida, encaixades a la muralla i separades per parets mitgeres. La imaginació popular hi veia un antic convent. També s'hi poden veure les restes d'un pati empedrat, amb pedres petites, planes i irregulars i terra premsada: un espai comunitari, descobert, on, en les excavacions, han aparegut molts materials arqueològics, sobretot trossos de ceràmica. En una de les cambres hi havia

Angle de la torre sobre el talús abans de ser excavada.

un taller de ferrer, perquè s'ha trobat ferro i escòries. En el camí de pujada cap al Coll de Puigcastellet hi ha una antiga mina de ferro: tot lliga. També s'han trobat restes de fogars: les llars on la gent cuinava. És fascinant arribar a saber com vivien aquests ausetans, dalt del turó, a partir de petites troballes. Una aixada feta amb banya de cérvol, de quan encara corrien per aquestes muntanyes, el suport d'uns clemàstecs per penjar-hi l'olla, com a les cases de pagès, fins fa quatre dies. M. Dolors Molas i Font, Imma Mestres i Santacreu i Montserrat Rocafiguera i Esponas són les autores d'una monografia publicada per l'Ateneu de Folgueroles i l'Ajuntament de Folgueroles el 1992 (*El Casol de Puigcastellet, Folgueroles, Osona*) que recull els resultats de deu anys d'excavacions que es van iniciar a començaments dels anys vuitanta. Expliquen que els ausetans del Casol menjaven cereals, animals criats, ous, llet i formatges d'ovelles, cabres i vaques. Com es pot saber? Per una cubeta amb el fons folrat de pedres, que podria ser una sitja. Pels ossos: s'han trobat ossos llargs, estellats per devorar-ne el moll i, després, per fer-ne estris domèstics. Vivim envoltats de petites pompeies: fa molt d'efecte que en aquests fogars hi hagin pogut aparèixer, tants segles després, *restes culinàries*, que en diuen els entesos: les restes d'un dinar o d'un sopar de fa milers d'anys.

Els manuals d'història de quan anàvem a estudi, presentaven les cultures del passat aïllades, com mons tancats que només entraven en contacte quan hi havia guerres, i els uns esclafaven i escombraven els altres. En els darrers anys s'ha imposat una imatge molt més dinàmica i fluïda: diverses èpoques i cultures arriben a conviure en el mateix moment. Els objectes viatgen amunt i avall de la Mediterrània i es distribueixen per les terres de l'interior. Els pobles que crèiem primitius no ho són tant. L'antiguitat és molt més complexa del

Excavació de l'àmbit 1 del Casol de Puigcastellet el 1984.

que havia estat en la imaginació dels poetes i en la ploma dels estudiosos del segle XIX i el segle XX. Al Casol de Puigcastellet, en un indret dalt d'una muntanya perduda, s'hi ha trobat la imitació d'un dracma d'Empúries, corall, ostres, ceràmica de vernís negre: objectes que porten fins a les Guilleries, selvàtiques i obagues, la claror i el luxe dels Grecs. Al seu costat, la ceràmica ibèrica, que imita la ceràmica grega, fabricada en tallers ausetans. Encerclant aquest món sofisticat i imitat, els murs de la fortalesa, les grans pedrotes del Casol que, segons M. Dolors Molas i Font, Imma Mestres i Santacreu i Montserrat Rocafiguera i Espona, parlen d'una *tècnica primitiva i hereva de la prehistòria*.

Tornem a Titus Livi

Una fortalesa entre dos mons... que va estar habitada una temporada molt curta. Hi ha un joc a fer de sumes i restes d'anys. Aquesta dracma d'Empúries que els ibèrics van imitar, no es coneixia abans del 241 aC. Els vasos de vernís negre que es van trobar al jaciment es van començar a produir a finals del segle IV i se'n van fer fins a finals del segle III aC. Els arqueòlegs valoren tant les peces que hi ha trobat com les que falten. No hi ha ceràmica campaniana del segle II. Ni monedes ibèriques inspirades en models romans. Tot això és llarg i complicat de seguir i cal fer confiança als que saben fer les sumes i restes. Conclusió: al Casol de Puigcastellet només s'hi va viure cinquanta anys.

Titus Livi explica que els ausetans, amb el seu cabdill, Amusic, s'enfronten als romans. No són una tribu primitiva. Han creat una ciutat, Ausa, que és un centre de poder: estan organitzats. En un període de gran agitació política, tenen cura de vigilar la frontera, per protegir-se dels enemics que arriben de la costa. El Casol de Puigcastellet és un refugi temporal o una fortalesa de guaita, sobre el barranc de les Valls, abocada a les vies d'accés a la Plana: el congost entre el Turó de Castellet i el Puig Estamper. Quan els romans van haver derrotat els cartaginesos i els seus aliats, van iniciar la colonització de la Plana, es van redistribuir les terres i van crear nuclis d'explotació agrícola.

Els romans eren poc amics de les muntanyes: s'estimaven més el pla, l'agricultura, els espais oberts i en pau. No hi devia haver cap gran combat, no devien passar la fortalesa a sang i foc. Potser en aquells cinquanta anys de vigilància no es va arribar a fer servir mai. O potser sí, i els ausetans del Casol de Puigcasetllet van veure arribar les tropes de Gneu Corneli Escipió Calb, i van alertar els ausetans del Brull o de l'Esquerda. On fos que fos la ciutat d'Ausa, els caps dels ausetans devien rebre el missatge i van preparar la defensa que tant va fer gruar els romans, en aquell hivern fred i nevat, tan poc apropiat per a batalles antigues.

En tot cas, l'avís no devia servir per aturar el curs de la història. Els germans Escipió van morir lluitant contra els cartaginesos, hi va haver victòries i revoltes, Roma va aconseguir consolidar el seu poder a la península ibèrica. La frontera va desaparèixer i amb ella la funció estratègica del Casol de Puigcastellet, que va quedar abandonat a les bardisses i a la imaginació romàntica.

De retorn cap a Folgueroles passem pel Mas d'en Coll, una antiga casa medieval amb espitlleres, amb una alzina immensa davant del portal, la teulada assegurada amb uns grans rocs a sobre. Fem una escapada a la Casa Museu-Verdaguer, la casa natal del poeta. Per fora i per dins és tota de pedra vista. Em regalen un llibre de Xavier Roviró, Santi Ponce, David Morató i Ramon Orra, *Els picapedrers de Folgueroles*, publicat per l'Ajuntament de Folgueroles l'any 2007. És com si en cap moment no poguéssim abandonar aquest món de rocs i de records megalítics. Per compensar, m'acosto a veure la intervenció de Perejaume a La Font Trobada, per commemorar el centenari de la mort de mossèn Cinto Verdaguer l'any 2002: n'ha reproduït la signatura dels manuscrits, canviant el dibuix dels recs. M'expliquen que abans de la intervenció de Perejaume, la Font Trobada era un bardissar, com ho havia estat el Casol de Puigcastellet. Ara és un espai d'una bellesa immaterial. Passo per la plaça a comprar Coca del Mossèn, que és la coca típica de Folgueroles: una coca llarga i prima, sense sucre. La dependenta parla amb l'accent indefinit d'un país de l'Est d'Europa. Carreguem al cotxe llibres, pa i coca i cap a L'Esquerda.

La coca del Mossen de Folgueroles.

SEGONA ETAPA: L'ESQUERDA A RODA DE TER

Paons i espases mortes

Tinc tretze o catorze anys, és un vespre molt calorós, d'estiu, primera quinzena d'agost, el meu pare m'ha dut al poble dels seus pares, dels seus avis, dels seus besavis i potser d'alguns rebesavis més: Toga, a la província de Castelló, a la riba del riu Millars, on anys a venir es descobrirà un assentament ibèric —el poblat del Castillet o el castell de Ganalur—. Els hauria sorprès, al meu pare, a la meva iaia i a les seves germanes —les famoses *tías*—, pensar que en aquelles muntanyes on hi tenien camps assilvestrats i oliveres perdudes, hi podien haver viscut homes i dones —segurament ilercavons—, que sortien als llibres d'estudi. Tenien una idea molt esbalandrada de la història. De la història que havien viscut —la guerra civil, la postguerra— no en parlaven mai. Hi havia moltes coses a amagar: els franquistes els havien afusellat a un *tío*, a la iaia i a les seves germanes les havien desterrat a Sant Mateu, a prop de Morella. Quan tenia catorze anys no ho deien, però després ho he sabut: al poble hi havia famílies que havien estat franquistes i que havien remenat les cireres, de la manera que es remenaven en aquella època, després de 1939. De la història recent, no se'n parlava.

Hi havia, en canvi, una mitologia basada en dues menes de figures: els moros i els enginyers. Quan es volia donar a entendre que una cosa era molt antiga, es deia que l'havien fet els moros. En un perío-

L'Esquerda
Roda de Ter

L'ESQUERDA

RODA DE TER

1 Muralla (s.v-iv aC)
2 Carrer (s.v-iv aC)
3 Taller de metalls (s.v-iv aC)
4 Taller de terrisaire (s.v-iv aC)
5 Muralla Medival (s.ix-x dC)
6 Torre Medieval (s.ix-x dC)
7 Carrer i cisternes(s.iv aC - s.xiv dC)
8 Graner (s.xii-xiii dC)
9 Casa del ferrer (s.xii-xiii dC)
10 Plaça Medieval (s.xi-xiv dC)
11 Necròpolis (s.ix-xiv dC)
12 Església romànica Sant Pere de Roda (s.xi dC)
13 Base de torre circular (s.viii-ix dC)
14 Casa (s.xiii dC)
15 Estructures semiescavades a la roca (s.iv aC - s.xiv dC)
16 Ferreria (s.xiii dC)
Sitges
Tombes

de nebulós del passat recent —mai no te'n donaven cap data concreta— s'havia construït un barratge al capdamunt del riu Millars. La vall s'havia omplert de treballadors que feien les canalitzacions, manats per enginyers que, als ulls d'aquella gent de poble, eren personatges mítics, grans cabdills de l'epopeia de l'electrificació i de l'aigua canalitzada. Si una cosa l'havien dit *los ingenieros de la presa* era una veritat incontestable i absoluta. Estaven fets de la mateixa matèria de somnis que el moro Seit, Zayd Abu Zayd, governador musulmà de València que es va convertir al cristianisme quan Jaume I va conquerir València. *Moros* i enginyers eren unes entitats fantasmagòriques, sense substància històrica. Si a la meva iaia i a les seves germanes els hagués explicat que un escriptor grec, Estrabó, i un geògraf romà, Aviè, ja parlaven d'aquelles muntanyes hauria exclamat: «*ui, chico, chico*», i haurien passat a la cuina a feinejar. I jo, un noi de catorze anys insistent: *y el primer pueblo de estos andurriales fue Argelita*. Les tías: *calla, calla, que los de Argelita son unos agarraos*. No hi hagués hagut manera de sortir d'aquí.

Tinc tretze o catorze anys, és un vespre d'agost, el meu pare llegeix el diari esportiu que li han pujat de Vila-Real o de Castelló, i jo m'avorreixo a casa de la meva iaia, una torreta als afores del poble. En una llibreta em dedico a dibuixar cascos, per classificar els pobles històrics: grecs, romans, visigots, cavallers medievals. Quanta canalla al món ha jugat a aquest joc: la classificació històrica primera, més elemental i simple. Cada tres, quatre o cinc segles un poble, cada poble un casc i una panòplia d'armament, un vestit, una manera (imaginada per un noi de catorze anys) d'anar a cavall. Una idea molt senzilla de les èpoques, dels pobles, de les cultures, encara deslligada del territori, un esquema elemental en una llibreta de paper quadriculat, que començava a separar el vailet d'aquells parents que vivien d'esquena a la història.

De l'*oppidum* a la fàbrica

*Per què ho explico, tot això? Per què ara tenim una idea t*otalment diferent del passat. Per exemple: a l'Esquerda, en un morro entre els termes municipals de Roda de Ter i les Masies de Roda. Hi ha restes de l'edat de bronze, un oppidum ibèric, una muralla, un taller de ceràmica. Després, els rastres del destrucció de l'oppidum i, sobreposada, una vila medieval, amb una església. Tot aquest nucli medieval comença amb els encaixos treballats d'unes torres carolíngies, una casa del segle XIII, un graner, una ferreria, unes

La Colònia Baurier, al peu de l'Esquerda.

quantes cases. La gran estrella és la segona muralla, que s'ha excavat en els darrers anys: cent cinquanta metres de llarg, tres d'amplada, deu d'alçada. Una muralla aixecada pels visigots i aprofitada i refeta pels carolingis en la frontera amb els musulmans que les darreres investigacions situen al Ter enlloc del Llobregat. La cosa no s'acaba aquí: des de dalt del turó, es domina el meandre que fa el riu. I al peu (es veu ben bé des del jaciment) hi ha la casa dels Baurier, els amos d'una famosa colònia tèxtil: la colònia Salou-Baurier, que apareix en els llibres d'Emili Teixidor. Tota la ribera del riu Ter és plena de colònies i fàbriques. Miquel Martí i Pol, va treballar en les oficines d'un altre d'aquests establiments, la Blava, de Tecla Sala e Hijos. I va escriure, descregut:

«La fàbrica és un ventre enorme
—garantit, altrament, per anys i panys—
que digereix tot allò que es presentació
lentament, potser sí, i amb rebombori,
però amb una eficàcia indubtable;
som innombrables a testificar-ho.
Buideu-vos les butxaques, això sí,
de somnis, de llegendes, d'esperances.
Llenceu-ho al riu, que l'aigua ho purifiqui;
és un consell d'amic;
la delicada funció digestiva
no tolera residus que no es venen.
Orienteu-vos de cara al progrés
—en som fills, no ho sabíeu?—
i no oblideu que sempre
val més tenir que no pas penedir.
La fàbrica us resol tots els problemes
llevat del de la mort, almenys per ara.

Sigueu-ne conscients i practiqueu
l'ascetisme integral a marxes dobles.
Hom ha establert premis especials
per a aquells que visiten menys el wàter.»

És un dels primers poemes de Miquel Martí i Pol, del llibre *La fàbrica* (1959). Recorda quan treballava, abans d'estar tan malalt. És una fàbrica, com s'estilava a fer als anys cinquanta i seixanta —quan estava de moda la literatura de l'absurd—, molt abstracta: es tractava de descriure una fàbrica que pogués ser qualsevol fàbrica o, millor encara, que pogués ser totes les fàbriques: la quintaessència de les fàbriques.

Hi ha tant per veure a l'Esquerda que potser no hi haurà temps per res més. Però els amants de la poesia tenen una audioguia i una visita teatralitzada dedicada a Miquel Martí i Pol.

L'any 2001 Imma Ollich i Castanyer i Montserrat de Rocafiguera i Espona, van publicar *L'Esquerda. 2500 anys d'història. 25 anys de recerca.* Francesc Riart va fer-ne les il·lustracions. Van demanar un text a Miquel Martí i Pol, que en aquella època era un poeta de setanta anys, en el cim de la popularitat.

«Descobrir que fa més de dos mil anys ja hi havia homes i dones que vivien al nucli de l'Esquerda sorprèn —almenys a mi— impressiona i convida a la reflexió. Però encara impressiona més assabentar-se que aquells nostres avantpassats vivien, de fet, d'una manera no pas tan allunyada com pot imaginar-se, i que algunes de les seves tècniques de construcció, per exemple, encara ara perviuen.»

¡Què allunyats que hem estat de la història! ¡I com ens fascinen els mites! Des de dalt del monticle, on hi ha l'església medieval, es veu la casa dels Baurier. Emili Teixidor, en va fer una descripció meravellada en el conte «En un tros de paper mig estripat, perdut entre els fulls» del llibre *Sic Transit Glòria Swanson*, el 1979.

«A la sortida del poble, riu avall, es veia l'edifici tot blau de la fàbrica de Còdol Dret, amb les recloses i els bagants i la palanca per travessar a l'altra banda, i un cartell a la primera arcada que posava: *Prohibido el paso. Propiedad particular*. I al costat de la fàbrica, però tot tapat per avets altíssims, enmig de jardins retallats i geomètrics, per on es passejaven paons de plomes d'un verd, un blau i un morat vellutats, un verd, un blau i un morat amb polsim d'or al damunt, hi havia la torre dels senyors Potius, la teulada vermella, les xemeneies angleses i butaques de seda a tots els racons. Arrecerats a la torre hi havia un colomar i una capella, perquè la senyora Potius, que estava delicada, era molt devota i tenia un parell de monges a vetllar malalts sempre al voltant, no la deixaven ni un minut.

Més amunt, el camí de Fussimanya feia una marrada que passava per la Font de la Teula, i vaig prendre la drecera.»

Un món fet de bombolles de temps i espai: la fàbrica, amb el seu univers tancat; la casa de pagès, amb les seves òrbites fixes; el palau dels rics, amb la seva capella, les seves monges i els seus paons. I, a dalt del turó, els antics i les seves tombes oblidades.

Dotze hectàrees de parc arqueològic

La primera impressió que tens quan arribes a l'Esquerda és que el temps, que ha estat llargament aturat en aquell llom de muntanya, ara corre de pressa. L'antiga caserna de la Guàrdia Civil és un equipament cultural i un museu. És un centre d'investigació que, al costat, té dotze hectàrees de parc arqueològic, amb una concentració impressionant d'èpoques i estrats. Els responsables del jaciment, un equip liderat per Imma Ollich i Castanyer, amb Montserrat de Rocafiguera i Espona com a directora del jaciment ibèric, Oriol Amblàs i Novellas i Albert Pratdesaba i Sala com a directors del sector medieval i Maria Ocaña i Subirana com a directora del Museu Arqueològic de l'Esquerda, són gent connectada, han estudiat a fora,

El Museu Arqueològic de l'Esquerda.

Graner i paller experimentals.

participen en grups d'investigació internacionals: han viscut en primer pla la gran transformació que ha tingut en aquests darrers anys la recerca arqueològica.

Podem omplir una vitrina amb objectes preciosos que hem trobat excavant, dipositar-los amb delicadesa, envoltar-los de velluts o teles fines, il·luminar-los bé, fer un textos clars i suggeridors que deixin els visitants estabornits. Però al costat d'aquesta activitat de museu de sempre, actualitzada i ben feta, podem muntar un taller de metal·lúrgia i experimentar, a pocs metres del lloc on hem trobat les restes d'una foneria, amb les tècniques que es feien servir al segle II o al segle XII. Construir un graner per mirar de conèixer millor les llavors i els conreus d'antany. Conrear cereals i lleguminoses, de variants pràcticament extingides, que eren els que menjaven els habitants de l'Esquerda: espelta petita, espelta bessona, ordi, sègol i fava. Primer s'han recuperat llavors i fruits carbonitzats de l'interior de les cases, de les sitges o del graner. S'han buscat fruits i llavors, cosines germanes de les que s'han trobat a l'excavació, a Anglaterra, on hi ha altres camps experimentals, a Turquia, o a Síria, on va néixer l'agricultura. S'han conreat amb diverses tècniques: rotació biennal o triennal, s'han combinat llegums i cereals, s'han tractat els camps amb fems o s'han deixat sense, s'han plantat a la tardor o a la primavera, per veure quina productivitat s'obtenia amb cadascuna d'aquestes *tècniques*. S'han fet dos pallers, un s'ha deixat podrir i a l'altre s'hi ha calat foc, per veure l'efecte del temps sobre la palla i entendre millor què ha succeït, quan apareixen les restes d'un paller d'una pila de segles enrere. S'han intercanviant els resultats amb altres grups de recerca d'altres països, s'han analitzat i comparat. S'ha construït *una torre de fusta* a la manera dels carolingis, a partir de la iconografia medieval, s'ha tornat a muntar el lloc de guaita, tenint en compte els encaixos i els forats de pal que hi ha a la roca.

Torre de guaita construïda seguint la tècnica carolíngia.

Però, abans de res: quin lloc més preciós. Un meandre del riu Ter fa una península, amb uns grans espadats a banda i banda. On comença aquesta península hi ha l'antiga caserna de la Guàrdia Civil, que ara és el Museu Arqueològic de l'Esquerda, i tot de casetes que han anat pujant per la muntanya, des de Roda de Ter, menjant-se-la a base de barana de ferro, cable elèctric i totxo urbanitzat. A l'Edat del Bronze, a l'època dels ausetans, a l'època dels visigots, dels carolingis, vivia encimbellada, darrere de grans parets de pedra. Ho hem vist a Folgueroles: la millor manera d'estalviar esforços és triar un tros de muntanya amb grans desmunts, que no calgui fortificar-ho tot, perquè els penya-segats ja fan de defensa natural. Es construeix una tanca de pedra, s'hi fan unes torres massisses. I ja s'hi pot viure i estar-hi segur (fins que en vinguin uns de molt *més forts* que tu). És el que va passar, també, a l'*oppidum* de l'Esquerda.

Muralla visigòtica i muralla ibèrica.

al pla on ara hi ha el poble, no hi havia res. Durant molts segles, per construir els poblats, es buscaven sempre llocs inaccessibles, amb una bona visibilitat, per distingir de lluny els enemics, i que fossin fàcils de defensar. És ara que les carreteres van per les valls i la gent viu a les planes. Abans es comunicaven pels rius. Els camins corrien per mitja muntanya, i la gent

L'element més destacat de la fortalesa ibèrica de l'Esquerda *és la muralla feta de pedra seca, amb marga (*una roca sedimentària composta d'argila, entre un 30 i un 65 %, i de carbonat càlcic, que es pot utilitzar com a adob) i altres pedres del país, desbastades només per una cara: la que fa el pany de muralla, ben dret i llis. De la part de fora hi ha dues torres mas-

sisses. I a la part del darrere, quatre *armora* o *phyllacteria* que és el nom que es dóna a unes cambres petites, fetes amb pedra, que donaven accés a la part de dalt de les torres. Un carrer longitudinal travessa l'*oppidum*, de nord a sud, de la muralla ibèrica al poblat medieval. Els tallers d'artesans estaven repenjats damunt del mur de la muralla. Els ibèrics no coneixien les teules: la coberta d'aquests tallers estava feta d'entramats vegetals i argila: l'argila hi donava una consistència sòlida i evitava que l'aigua hi entrés dins.

Treballs d'excavació a les cases 3 i 4 de l'àrea ibèrica.

Més al sud, a prop del meandre, s'hi ha trobat unes sitges subterrànies, enterrades a més de dos metres de fondària, on es guardaven els excedents de gra. Com que les sitges són a la part sud; com que la península baixa, fent terrasses, fins a tocar el meandre del riu; com que s'han trobat restes d'un possible embarcador, sorgeix la pregunta: aquest gra, podia ser que baixés riu avall? el feien servir per comerciar amb els veïns, els grecs que s'havien establert a Empúries?

I, aquest ordre dels carrers de l'*oppidum*, podria tenir alguna cosa a veure amb la manera d'organitzar les ciutats d'aquells veïns civilitzats? Podria ser ben bé: a l'Esquerda s'han trobat fragments de ceràmica grega. Dalt de la muralla, tens la sensació que el coneixement es mou, que les categories estantisses de la història, tal com la intuïa Miquel Martí i Pol i com els nens que ara tenim cinquanta anys la vam aprendre a l'escola, ha passat avall amb les aigües del Ter.

Ferro, faig i una gota de coure

Una de les cases repenjades a la muralla és una ferreria. Va costar d'excavar perquè, a sobre, hi havia unes sitges medievals. És el tot s'aprofita de la història. Sobre una casa se'n fa una altra. La casa ibèrica estava feta amb un sòcol de pedra seca. A partir d'una alçada determinada, les parets eren de tàpia. Tenia una porta i una portella, i una segona porta, tapada. S'han trobat trossos cremats de les bigues, que s'ha pogut concloure que eren de faig, un arbre actualment de la muntanya alta. Per cert: a l'Esquerda s'hi ha organitzat un recorregut botànic. A la zona plana i fèrtil, a l'altra banda del riu, fora de l'Esquerda, conreus. El bosc dominant és d'alzines i roures, i, a tocar del riu, vegetació de ribera. L'alçada oscil·la entre 450 i 480 metres: massa baix pel faig, que és un arbre que vol fred i que es comença a fer a 800, 900 o 1000 metres. Guerau de Liost, que n'havia vistos molts a Viladrau, deia que el faig era un arbre *gòtic*. Però els ausetans ja en tallaven per fer-ne bigues ben resistents. A l'Esquerda hi queden boscos residuals de roure martinenc i molta vegetació ruderal que viu

en contacte amb els conreus. A la part de la ribera també es poden veure ocells: corbs marins, bernats pescaires, fotges, polles d'aigua i abellerols.

Dins d'aquesta casa de les bigues de faig, que no era gaire gran, hi havia un forn circular amb rastres de combustió a temperatures altíssimes. Hi havia una enclusa per picar els metalls, envoltada de material de rebuig. Hi havia una fossa, on escombraven les cendres i les escòries. I també una banqueta. Aquesta

Fíbula ibèrica.

banqueta és un element emocionant. T'imagines un home gros i fort com una mula, picant a l'enclusa, el tors nu, tot brut de carbonissa. De tant en tant, mentre té una peça al foc es passa un pany pel front i seu un moment a la banqueta, a mirar el ferro roent entre les flames. Tampoc no *és* tan estranya, aquesta imatge: he vist per un internet un plat grec amb el Déu Hefest (el Vulcà dels romans) assegut també en un banc, amb un martell en una mà, mentre que a l'altra aguanta un casc que ofereix a una deessa molt guarnida, segurament Atena. A l'Esquerda també s'experimenta amb tècniques de forja i fosa per conèixer millor els materials i la seva evolució.

Hi va aparèixer molt de material arqueològic, en aquest taller. Mineral de ferro: a l'Esquerda no n'hi ha gaire i per tant els arqueòlegs van concloure que no podia ser casualitat. També va aparèixer el que en el llenguatge tècnic se'n diu *ferro amortitzat*. És a dir, objectes de ferro per tornar a forjar i fer nous objectes: un ganivet, una sivella i altres peces trencades: el tot s'aprofita de la foneria antiga. Hi havia una gran escampadissa d'escòria i de pedra tosca. La pedra tosca es feia servir per fabricar els motllos de les peces. Prop

Sivella medieval.

de l'enclusa va aparèixer un d'aquests elements senzills, encara més senzill i expressiu que el banc del ferrer i d'una gran transcendència històrica: una gota de fosa de coure, que podria haver caigut d'un gresol, el vas refractari que el ferrer feia servir per fondre el coure a una temperatura altíssima. ¡Una gota! L'element més senzill. I quina meravella imaginar el moment que va caure, preservat en el temps, salvat al llarg dels segles, perquè un arqueòleg en faci la troballa i ho escrigui en un llibre: «una gota de fosa d'un metall liquat».

Moltes de les peces metàl·liques que s'han trobat a l'Esquerda devien sortir d'aquest taller: armes de

guerra, eines per als temps de pau, claus, tanques i tatxons per a les portes de fusta i objectes d'ús personal: fíbules, braçalets turmelleres, sivelles i agulles. De bronze, de plom o de ferro. El coure era un material rar: d'aquí l'excepcionalitat d'aquella gota.

Quatre braons d'un vedell

Heu anat mai a una excavació amb arqueòlegs? Jo una vegada. A un campament de la legió romana al tossal de Monteró, al costat de Camarasa. Feia una calor atuïdora. Me'n van sorprendre diverses coses. La primera —que permet una reflexió general sobre la història—, va ser veure que en aquell tossal, on es van lliurar la guerra entre els partidaris de la República i de l'Imperi en les guerres de fa més de dos mil anys, hi va haver la batalla de Llorenç de Montgai de la guerra dels Segadors, el 1641 i que el 1938 hi va haver la batalla del Cap de Pont de Balaguer, una de les més sanguinàries de la guerra civil. Vaig escriure un article a *La Vanguardia* sobre aquesta visita. Les soldades i els queviures per a la intendència dels soldats romans anaven de Lleida a Artesa de Segre, pel pla. El campament de Monteró defensava la ruta. Em va fer gràcia veure —i ho vaig explicar al diari— que pel mateix camí —que ara és la carretera C-13 que uneix el Segrià amb el Pallars Sobirà—, hi passaven les furgonetes de les botigues bonÀrea: la intendència d'ara.

L'altre tema que em va sorprendre van ser les especialitzacions dels equips d'arqueòlegs. Hi ha especialistes que ho saben tot de l'armament romà, i dintre de l'armament romà, concretament, no se'ls escapa res de les catapultes. També hi ha especialistes només dels ossos que apareixen en les excavacions, que arriben a un munt de conclusions interessants a partir de les troballes que fan.

És el que va passar a l'*oppidum* de l'Esquerda. Una altra de les cases ibèriques que s'han identificat, encastades a la muralla, és un taller de ceràmica. Com es pot saber? Pel forn, enderrocat, amb les parets d'argila, connectat amb un recambró on es feia el foc. Tota l'habitació era plena de trossos de gerres i olles. La peça més espectacular que s'hi va trobar va ser un gran recipient que tenia a dins, una gerra petita, possiblement per l'aigua. També van aparèixer uns taulons que devien fer una mena d'altell. Aquest detall dels taulons té la facultat de fer-nos veure la vida de l'obrador: totes les peces cuites i arrenglerades que esperen un comprador. També es van trobar les restes de les bigues, longitudinals i transversals, que aguantaven la coberta. Al costat d'una de les bigues, quatre braons d'un vedell. Els especialistes han trobat relació anatòmica entre els quatre braons: devien estar penjats de la biga en el moment que va caure el sostre. ¡Quin gran detall també, aquest! Ens imaginem el terrissaire, el forn i la fogaina, l'altell amb les peces enfornades de poc i, penjat de la biga, el seu petit rebost. Com que s'han trobat carbons, els arqueòlegs han arribat a la conclusió que la casa va acabar cremada. Es van fer analítiques i C14 i es va concloure que totes les bigues eren de roure. ¡De roure! Com els que encara hi ha a la península de l'Esquerda: roures martinencs, que

Beina d'espasa morta.

duen ser els rebesnéts d'aquells roures de les bigues. Els detalls omplen de vida la història dels llibres. No hi ha cap novel·la policíaca que pugui superar un bon relat històric.

Com devia acabar l'oppidum de l'Esquerda? En aquell carrer tan ben alineat i quadriculat, els arqueòlegs han trobat senyals de destrucció que lliguen amb els carbons de l'obrador de terrissa.

El paviment del carrer era fet amb terra premsada i pedres petites. Al damunt s'hi ha trobat més cendres i *més* carbons, i moltes restes arqueològiques. Mandíbules i ossos de crani de bous, xais i fins i tot d'un cavall. Un ganivet, trossos d'escut (el vorell, que és la vora que encercla l'escut, l'umbó*, que és la prominència que de vegades tenen els escuts al mig*), puntes de llança i una punta de fletxa. Molta ceràmica trencada. I un amulet fet amb un ullal d'ós. Tot, colgat amb restes de les parets de les cases del carrer. La peça estrella és una espasa morta: doblegada de la punta perquè no es pogués fer servir. Es va trobar al mig del carrer. Podria ser un gest simbòlic: un senyal de derrota. Qui fos que va passar a sang i foc l'*oppidum* de l'Esquerda va fer doblegar l'espasa i la va llençar al costat de les deixalles: els escuts esberlats i les llances trencades, els animals morts i, segurament, els cossos sense vida dels vençuts. Devien retirar els homes i tota la resta va quedar allà, en la gran confusió del moment després de la batussa. Francesc Riart va reconstruir l'escena amb un dibuix del llibre *L'Esquerda. 2500 anys d'història. 25 anys de recerca,* més estilitzada i menys violenta de com devia ser en realitat.

Què devia passar? Quan els romans van arribar a la península van topar majoritàriament amb la resistència dels pobles ibèrics, que eren aliats dels cartaginesos. Ho hem vist a propòsit del text de Titus Livi.Ató, al 195 aC va sotmetre els territoris rebels i va manar destruir totes les fortaleses que s'havien revoltat contra els romans. La cronologia dels textos clàssics lliguen amb les evidències arqueològiques. Potser l'Esquerda va ser una d'aquelles fortaleses arrasades. En qualsevol cas, la derrota, la rendició i el càstig no van suposar el final de l'ocupació ibèrica d'aquell paratge, perquè s'han trobat elements que demostren l'ocupació del poblat als segles II i I aC. Com devien ser aquests ibèrics romanitzats? En quin moment i per què va quedar abandonat? La pau romana va fer que els habitants baixessin a la Plana? Va ser aquest l'origen del poble de Roda de Ter? I Vic? Totes les evidències

indiquen que es va crear en l'època imperial com a centre i representació del nou poder. Si Vic es va crear després de la victòria de Cató: Ausa era a l'Esquerda?

En una de les fotografies que es publica en el volum *L'Esquerda. 2500 anys d'història. 25 anys de recerca* hi ha una fotografia de la península, amb neu: «Les defenses naturals de l'Esquerda fan del jaciment un lloc inexpugnable». No són quatre peus de neu, però déu n'hi do quina sensació de gelor i de mal temps. Pels pendissos era difícil que poguessin atacar. Només quedava la possibilitat d'assaltar aquella muralla tan gruixuda i tan sòlida. Pedra, neu i foc.

Els que no hi entenem sempre tenim pressa: si tot aquest morro és un tou de restes arqueològiques. Si hi ha una església del temps de l'Abat Oliba, que abans podria haver estat un santuari ibèric. Si s'ha trobat una cabana del bronze tardà. Si hi ha tombes de l'època visigòtica, en fossa, tombes antropomorfes de l'època carolíngia, tombes cobertes amb calç de l'època de la pesta negra. Si en algunes d'aquestes tombes s'hi han trobat restes de calç, que indiquen que hi va haver morts de la pesta. Si ha sortit a la llum la muralla visigòtico-carolíngia, impressionant, que talla els enderrocs de la muralla ibèrica. Si ara sabem que fins que no es va prendre Barcelona, l'Esquerda dominava la frontera amb el món musulmà. Si s'ha trobat una inscripció ibèrica, fragments de ceràmiques emporitanes i àtiques… Per què no ho aixequem tot i avall?

La directora del Projecte de Recerca Arqueològic de l'Esquerda, Imma Ollich, que m'ha acompanyat aquest matí, m'explica una pràctica habitual de l'arqueologia, que em deixa meravellat. No sabem amb quines tècniques ni amb quins instruments treballaran els arqueòlegs del futur. Cal deixar reserves sense excavar perquè els investigadors puguin dir la seva, a partir de les recerques que es faran amb uns mitjans que no podem imaginar, d'aquí a uns quants anys. Qui podia pensar, cent anys enrere, el pas que representaria el georadar, un aparell que permet detectar objectes i estructures sota el nivell del sòl sense necessitat d'aixecar la terra? Ara experimentar, comprovar hipòtesis, excavar, entendre, explicar i difondre.

Imma Ollich se m'acosta i em fa una confidència: per aquestes contrades *se salava*. Mira els topònims: Salou, Sangles. D'on ve el nom de l'Esquerda? De les esquerdes que hi ha a la roca? Tota el morro està cobert d'aquestes esquerdes que es feien servir per fer dipòsits d'aigua, canalitzacions o per excavar-hi tombes. Però durant segles aquestes esquerdes estaven cobertes de sediments: no es veien. Una hipòtesi: «Es quer Rodae». *Quer* és una paralula preromana que vol dir *roca*. I Rodae? Roda? Els grecs?

Fragment de ceràmica àtica de figures roges.

El Turó del Montgròs
El Brull

EL TURÓ DEL MONTGRÒS

EL BRULL

TERCERA ETAPA: EL TURÓ DEL MONTGRÒS, AL BRULL

Els ausetans no duien falcata

BAIXAVA DE COLL FORMIC AL BRULL, I EN ÉSSER PROP DE LA MORERA EM VAN ATURAR ELS CICLOPS. VOLIA FUGIR, PERÒ, BURXANC EN MÀ, EM VAN FORÇAR A MIRAR COM ENSACAVEN LLIBRES I MÉS LLIBRES MEUS, IMPRESOS I INÈDITS, PERGAMINS DELS AVANTPASSATS SOSTRETS AL RECTOR DELS TORRENTS DE LLADURS I MANIFESTS EVERSIUS. EL MEU COS FULLAVA COM UN FAIG, I UN ULL DESCLÒS ALS BRULLS DEL FRONT EM VA FER VEURE, AIGUOSA I TRANSPARENT, LA MEVA PRÒPIA IRREALITAT

És el títol (sí, només el títol) d'un text de J.V. Foix, del llibre *Les irreals omegues*, publicat el 1947. El poema comença:

«Mirar els ocells com els nois, i la boira
Pel torrentol amb caramells de molsa;
I, cap al tard -quan les mosses tardanes
Cullen, ull dolç i persignat, les herbes
I els glans d'embruix-, el serrat; …o, a mig aire,
-Darrere els faigs, allà on la nit udola-,
Els traginers encorbats i somnàmbuls,
Durs i arreluts entre els coscolls airívols,
Com omplen bucs carboners i les sitges
Parpellejants, amb llibres nous, diaris,
Codis i fulls clandestins i escriptures
Que firmo jo amb irreals omegues.»

Foix va crear un món fet de realitat i irrealitat, on les diferents èpoques històriques i els passats mítics es fonien formant un tot. Va estiuejar molts anys a El Port de la Selva i en els poemes que hi va escriure va parlar molt de les pedres megalítiques i del seu misteri. Què hauria dit si, baixant de Collformic al Brull, unes mosses tardanes, que potser eren dones d'aigua, l'haguessin convidat a fer el camí cap a la fortificació ibèrica del Montgròs? Potser hi hauria vist les manotes d'aquells ciclops que en el títol del poema ensacaven llibres i articles seus.

«Baixava de Collformic al Brull, i en ésser prop de la Morera…»

¡Quin munt de pedra! Aquella sensació, una mica piranesiana, d'una arquitectura que no acabes d'entendre, que ja havies tingut a Folgueroles, aquí la tens molt més. I això que ja saps que és una fortificació de barrera. Però, què protegeix aquesta barrera? I de qui protegeix, en aquest lloc tan assilvestrat i perdut?

El Turó del Montgròs té 750 metres d'alçada. Ocupa una península sobre la gorja del Montanyà: és pla-

na i està envoltada de penya-segats. Es pot defensar fàcilment perquè només hi ha un costat franc, que dóna a l'itsme: on van construir la muralla. Des de dalt d'aquesta península es controlava una de les vies d'entrada a la plana de Vic, venint des de la costa, per Collformic: el camí que va fer, o que diu que va fer, el poeta J.V. Foix, envoltat de figures fabuloses.

El Turó del Montgròs a vista de dron.

Als anys quaranta, quan Foix escrivia, ni pensaments que en aquest turó hi pogués haver una muralla. Es va descobrir, per casualitat, l'any 1974: un home que treia pedres per a reaprofitar-les en els edificis nous que es construïen, va trobar una mola massissa, sòlida, impenetrable. Des de llavors ha estat objecte de diferents campanyes d'excavació i ara es pot veure tota destapada amb una contundència que fa feredat. La muralla visigóticocarolingia de l'Esquerda és impressionant, tan llarga, encaixada al terreny, tan ben fortificada. Però has de pensar que el llenç tenia deu metres per fer-te a la idea de quina mena de gran

construcció devia ser i com devia imposar els que hi passaven per davant. Aquí no calen grans imaginacions: arribes al pla i veus un esglaonament de parets de pedra molt ben parades. Diuen que eren molt més altes: que la muralla feia dotze metres a la part central i que la torre talaia encara devia ser més forta. Pels costats, la muralla s'anava esglaonant, d'acord amb els desnivells del terreny. El dia que hi vaig anar, acabava de ploure, el terra era ple de fulles de roure, amb una gespa verda que es desfeia, les sabates s'enfonsaven en el fang. Semblava un miracle que aquella baluerna tan pesant no s'enfonsés en el llot i tornés a desaparèixer sota terra, fins que un constructor amb la retro s'hi tornés a estimbar.

Si hi poguéssim passar amb helicòpter o, petits com lil·liputiencs dalt d'un dron, veuríem unes muntanyes atapeïdes d'arbres, i una clarianeta enmig del paisatge emboscat. Vista i fotografiada per davant, jugant amb l'efecte de la perspectiva oberta (la fotografia escapça els dos extrems de la muralla, que sembla que no s'acabi mai), fa un efecte imponent.

El primer bon dia te'l dona una escultura d'Emili Colom, d'aquell famós Amusic que, segons Titus Livi, es va enfrontar orgullosament als romans. És una escultura que recorda vagament les màscares metàl·liques de Gargallo, i les seves escultures famoses: La Gran Ballarina i El Profeta. Però, ¡alerta!, aquest Amusic va armat amb una falcata, una espasa de mig metre de fulla, una mica corbada, que feien

servir les tribus ibèriques del sud-est. Els ausetans no en duien, de falcata. Els ganivets i les espases que s'han trobat són rectes com un ganivet recte.

Com es defensa una posició? Només amb un bon gruix de pedra? No, senyor. Els qui van construir aquesta fortificació sabien que es portaven entre mans. Els dispositius de defensa què s'hi ha anat trobant, són fruit de l'experiència de mil batalles. Si mires els plànols, els alçats, la reconstrucció tridimensional de la fortalesa, t'adones que els qui la van fer tenien formació militar. Que les diferents parts de la muralla estaven pensades per ser utilitzades amb moviments ràpids i accions cohesionades d'una tropa disciplinada.

Quan érem refugiats (i mercenaris dels cartaginesos)

La fortificació ocupa una superfície aproximada de nou hectàrees. ¡Nou hectàrees! Només les grans capitals ibèriques, a prop de la costa, que es dedicaven al comerç, ocupen una superfície semblant. Dalt d'aquest turó no hi havia una ciutat, potser ni tan sols un poble: no s'han trobat indicis d'articulació urbana. En aquest sentit, s'assembla al Casol de Puigcastellet de Folgueroles. És veritat que controlava un camí de pas, una petita vall que mena cap a un congost. Però hi ha una vista tan escassa… La fortificació del turó del Montgròs no era una fortalesa permanent: ¡era un refugi en cas de situacions conflictives!

Recreació tridimensional de la fortificació del Montgròs.

Hi ha una situació de guerra: venen els romans. Davant la possibilitat d'una escabetxina, els ausetans es reclouen en una fortalesa-refugi. En un lloc apartat, amb un punt d'accés el més escanyat possible i, en conseqüència, fàcil de tancar. Quanta gent hi podia cabre darrere d'aquesta barrera? Generalment els arqueòlegs compten dues-centes persones per hectàrea. Per nou hectàrees són mil vuit-centes. ¡Però aquí no hi havia cases! Com hi vivia la gent?

La torre central i, a l'esquerra l'antiga porta ara tapada.

Tornem a pujar dalt del dron: vista des de dalt, la fortificació del turó del Montgròs té una torre central, immensa. A darrere de la torre i a la part esquerra, vista pel davant, hi ha sis forats que al segle IV aC estaven oberts. Després els van tapar i en van fer estructures massisses. Per què servien aquestes construccions, les *casamates* que en diuen els que en saben? Per posar-hi cóssos de guàrdia: unitats d'intervenció ràpida que, en el cas d'un atac a la porta principal, podien reaccionar ràpidament. Segurament hi havia

també unes construccions de fusta que comunicaven les torres: per aquestes estructures de fusta hi devien passar els soldats fent guàrdia.

El que és més interessant de tot això, és que aquesta mena de construcció militar no és desconeguda: la feien servir els cartaginesos. Els cartaginesos i els ausetans eren aliats. Entre les tropes cartagineses hi havia mercenaris ibèrics. I aquests mercenaris, veterans

L'entrada al cós de guàrdia.

de guerra, quan tornaven al seu país havien après les tècniques militars dels seus socis. Si calia construir una fortificació de barrera hi incorporaven la novetat dels cossos de guàrdia, al voltant de la porta central, que permetia agafar els enemics per sorpresa. Tot això es veu molt bé des de dalt del mirador metàl·lic que s'ha instal·lat a la part del darrere del jaciment.

Tot això passava al segle V aC, quan es va construir la primera muralla. Al segle III aC la tècnica militar

havia canviat. S'havien creat màquines de guerra que permetien escalar la muralla, ariets, eines de sapa. La filosofia de la fortificació es va transformar. L'estratègia va perdre pes i va caldre fer una fortificació més gruixuda i més massissa. També es va construir un fossat. Això explica les diferents etapes de la fortificació del turó del Montgròs , que els arqueòlegs expliquen amb detall. És com una catedral que se sap quan comença però no quan s'acaba. Encara no han enllestit

Una mola de pedres escantonades, disposades en filera.

una fortificació que ja l'estan desmuntant per fer-ne una altra. Van tapar la porta principal, van atapeir de pedra tota la zona frontal i van obligar els enemics a atacar pels costats. Allà la defensa era més senzilla. Entrant per l'esquerra, els guerrers enemics —l'escut a l'esquerra i l'espasa a la dreta— descuidaven el flanc. El camí era estret i dret: no calia pensar en grans fortificacions: prou feina que tindrien els atacants a aguantar-se dempeus. Tot això, estava perfectament estudiat per aconseguir la superioritat dels defensors

per damunt dels qui s'aventuraven per aquell rost i venien a atacar-los. La doble filada de muralla permetia els guerrers retirar-se de l'una a l'altra. La primera més feble, la segona més valenta, més gruixuda i més eficaç, reforçada amb torres.

Al Turó del Montgròs no s'hi ha trobat cap mort. Però a sota d'algunes cases han aparegut unes cabretes enterrades. Són les víctimes substitutòries del sacrifici

Restes de l'antic mas construït darrera la muralla.

del primogènit, característic de les religions animistes i que té un reflex a la Bíblia, amb el gairebé-sacrifici del fill d'Abraham? On enterraven els morts aquests ausetans? Fora dels poblats, incinerats i colgats en camps d'urnes. Cal una gran casualitat per trobar un d'aquests cementiris oblidats. Potser n'apareixeran un dia.

Una sensació d'irrealitat s'imposa al visitant davant d'aquesta mola de pedres escantonades, disposades

Fíbula o agulla tancador ibèrica.

en fileres, amb altres pedres petites que fan de tascó. Encavallat sobre la fortalesa ibèrica, hi ha les restes d'un mas medieval, que va estar ocupat entre el segle XI i el segle XV. Totes aquestes muntanyes estan plenes de masos aïllats, amb grans propietats, autosuficients. El mas medieval del Turó del Montgròs tenia una superfície de cent vuitanta-cinc metres quadrats. La recreació feta en 3-D mostra una casa de pagès amb un teulat de dues aigües, repenjada en una senyora paret. Els llenços ibèrics van servir de suport a les noves construccions. Abans dels ausetans també hi corria gent per aquesta muntanya: s'han trobat indicis d'una ocupació humana cap al 1000 aC, al final de l'edat de Bronze. Si hi havia cap construcció d'aquesta època ha estat aterrada per les construccions posteriors. Però s'han trobat fragments de ceràmica feta a mà, decorada amb incisions, d'atuells de cuina i recipients per dur els aliments amunt i avall. Forats de pal, possiblement de les cabanes i una capa d'argila, del revestiment de les parets i del sostre. La història que flueix.

Ausetans vençuts, excursionistes virolats

No hi ha certesa que la fortalesa del Turó del Montgròs arribés a fer la funció de refugi, que els romans hi arribessin i que passessin per la pedra els seus defensors. Es va enrunar, potser seguint l'ordre de Cató, se'n va cremar algun element, però l'estructura va quedar bastant sencera. Derrotada l'aliança amb Hanníbal contra els romans a la Segona Guerra Púnica (218-201 aC) als ausetans ja no els va caldre buscar cap més refugi. Vençuts? Vençuts. Les recreacions de 3-D mostren un esglaonament de torres i muralles, com una mena de Shangri-La tosc i eficient.

Les troballes arqueològiques presenten un món molt més sofisticat que no es podria pensar a primera vista. Fragments d'una cràtera àtica de figures roges, per veure vi, i diverses lècanes amb la seva tapadora, que servien per portar el menjar a taula. Bols per beure, envernissats de negre, amb una decoració interior de

Ceràmica àtica de figures roges, 430-400 aC.

palmetes. En les darreres èpoques de la fortificació, cap a mitjan segle III apareixen vasos produïts al centre d'Itàlia i al sud, a la Campània. Ceràmica ibèrica, llisa i amb motllures, de diversos colors, és el que més s'ha trobat. El Montgròs era una caserna i tot i això hi han aparegut forces peces arqueològiques, entre les quals unes quantes monedes —dracmes d'Empúries—, i una fíbula.

Quina solitud aquesta gran muralla en aquest indret perdut. Arriba un grup d'excursionistes, que han seguit els dos quilòmetres i mig de pista forestal. Miren l'escultura d'Amusic i s'aboquen on hi ha la tanca que impedeix el pas. Al Brull es poden veure tres parròquies d'època romànica (Sant Cristòfol de la Castanya, Sant Martí del Brull, Sant Jaume de Viladrover), un castell del segle XI, l'església modernista de Casademunt, al sanatori on va morir el poeta Bartomeu Rosselló-Pòrcel, l'alzina de l'Estanyol, de més de vint metres de capçada. La fortificació ibèrica de Montgròs només ha obert per a l'Albert i per mi. Als excursionistes virolats els caldrà esperar el dia de les visites concertades. Fa un dia d'hivern humit que fa pensar en un passat bàrbar, tofes de pell, un gran foc, una cuixa de xai.

Ja s'ha acabat per avui l'arqueologia. Ara cal buscar un bon lloc per fer una cervesa fresca i per dinar (sopa amb pilotilles, faves, mongetes, botifarra, ànec amb peres, patates amb fredolics, rovellons i pollastre de pagès: no cal que sigui tot el mateix dia). Penseu que els arqueòlegs, quan acaben d'excavar (sempre treballen a l'estiu amb la calorassa) també hi van. Bon profit.

Dracma de plata
encunyat a Emporion, c. 200 aC.

El Casol de Puigcastellet

Ajuntament de Folgueroles
Plaça Verdaguer, 2 «Can Dachs»
08519 Folgueroles
938 122 329
en.guilleries.folgue@diba.cat
www.folgueroles.cat

Com arribar-hi?
Per l'Eix transversal (C-25), sortim al punt km 187 (Sant Julià de Vilatorta, Calldetenes). Cal agafar la carretera N-141, travessar el poble de Folgueroles i, 1 km després, trobarem, a mà dreta, un camí de terra senyalitzat que ens portarà al jaciment.

El Turó del Montgròs

Centre d'Informació de la Rectoria del Brull
Rectoria del Brull
08559 El Brull
938 840 692
info@muralles.cat
www.muralles.cat

Com arribar-hi?
La carretera de Seva a Palautordera ens porta fins el nucli urbà del Brull, just on hi ha el Centre d'Informació, des d'on surten els itineraris guiats cap a les muralles.

L'Esquerda

Museu Arqueològic de l'Esquerda
Avinguda Pere Baurier, s/n.
08510 Roda de Ter
938 540 271
m.a.esquerda@rodadeter.cat
www.lesquerda.cat

Com arribar-hi?
Per l'Eix transversal (C-25), sortim al km 183 (Roda de Ter, Polígon Industrial Vic Est); cal que agafem la carretera C-135 cap a Roda de Ter. A l'alçada del Pont Vell veurem un indicador de la ruta que ens portarà fins a la plaça Major, on trobarem un senyal que ens indicarà L'Esquerda. A partir d'aquí cal seguir recte i, aproximadament a uns 700 m, trobarem el jaciment.

L'enigma Titus Livi

Autor
Julià Guillamon

Assessorament científic
Xavier Fierro
Marc Guàrdia
Maria Ocaña
Imma Ollich
Montserrat Rocafiguera
Montserrat Sala

Fotografies
Museu Arqueològic de l'Esquerda
Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona
Ajuntament de Folgueroles
Oriol Clavell
Montserrat Rocafiguera
Il·lustracions
Oriol Amblàs
Correcció de textos
Aina Cartagena

Edició
Museu d'Arqueologia de Catalunya.
Agència Catalana del Patrimoni Cultural
Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya
Coordinació editorial
Anna M. Garrido
Documentació
Aina Muñoz

Segons projecte gràfic de
Albert Planas
Impressió
Imprenta Ofsset Derra

Dipòsit legal B 29760-2017
ISBN 978-84-393-9644-4
Primera edició Desembre 2017

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

Guillamon, Julià, 1962 - autor

Ausetans. – Primera edició. – (Històries ibèriques)
ISBN 9788439396444
I. Museu d'Arqueologia de Catalunya
II. Títol
III. Col·lecció: Històries ibèriques
1. Ausetans – Història
2. Ibers – Catalunya – Osona – Història
94(=342.2)(460.23 Os)

In memoriam
Albert López Mullor

